

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

This full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/14390>

Please be advised that this information was generated on 2014-11-11 and may be subject to change.

Etnocentrisme in de Lage Landen: opinies over 'eigen' en 'ander' volk in Nederland en Vlaanderen

J. Billiet, R. Eisinga en P. Scheepers

1. Inleiding

Rechts-extremisme is een verschijnsel dat in de loop van de geschiedenis van vrijwel alle Europese landen bij tijd en wijle de kop op heeft gestoken. De aanhang van dit politieke verschijnsel is evenwel steeds betrekkelijk marginaal geweest, met uitzondering van de periode 1930-1945. De verschrikkelijke gebeurtenissen van die periode werden steeds weer in herinnering geroepen om het dreigende gevaar van rechts-extremisme in te dammen.

Tot voor enkele jaren waren deze oproepen in vrijwel geheel Europa succesvol. In Nederland werden rechts-extreme organisaties steeds teruggedrongen in betrekkelijk perifere nissen van de samenleving en politieke partijen die het aanverwante gedachtengoed uitdroegen, kregen maar weinig aanhang (Van Donselaar en Van Praag 1983; Van Donselaar 1991). In enkele Europese landen daarentegen heeft er een omslag plaatsgevonden, zo ook in België. De eerste tekenen daarvoor bestonden in het succes van het Vlaams Blok bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1988. Maar de omslag werd pijnlijk gemarkeerd door de enorme verkiezingswinst van het Vlaams Blok bij de landelijke verkiezingen van 24 november 1991. Blijkbaar had een deel van het Vlaamse electoraat een afkeer van rechts-extremisme afgelegd ten gunste van andere opinies en had in Vlaanderen de pijnlijke les van het nazisme aan kracht verloren (Bijttebier e.a. 1992).

Direct na de verkiezingswinst van het Vlaams Blok werd er door politici en commentatoren gezocht naar elementen in het gedachtengoed van deze politieke partij op grond waarvan haar aantrekkingskracht begrepen zou kunnen worden. In de publieke opinie ontstond enige consensus dat het onverbloemde appel aan fanatiek Vlaams nationalisme in combinatie met de enigszins verbloemde afkeer van vreemdelingen en immigranten wellicht enkele van de centrale elementen voor de verklaring van die aantrekkingskracht zouden kunnen zijn.¹ Dit verschijnsel kan worden aangeduid als *etnocentrisme* hetgeen door Sumner (1906) werd gedefinieerd als een positieve houding tegenover de eigen sociale groep, de 'ingroup', in combinatie met een negatieve houding tegenover andere sociale groepen, 'outgroups' genaamd. Etnocentrisme was het hoofdmotief geweest om in juni 1989 bij

de verkiezing van het Europees Parlement op het Vlaams Blok te stemmen, zo was uit eerdere analyses al gebleken (De Witte en Billiet 1990).² Dit werd nog eens bevestigd door vervolgonderzoek (Billiet, Swyngedouw en Carton 1992)³, waaruit bleek dat ruim de helft van de mensen die op het Vlaams Blok hadden gestemd, op de eerste plaats het migrantenthema als reden voor hun stemgedrag vermeldde. Daarenboven noemden deze stemmers ook ontgoocheling en ongenoegen over het gevoerde beleid in het algemeen als reden voor hun stemgedrag.

In deze studie onderzoeken we ten eerste de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen met betrekking tot etnocentrisme. Ten tweede zullen we de vraag trachten te beantwoorden welke verschillen er bestaan tussen Nederland en Vlaanderen wat betreft de verklaring van etnocentrisme.

2. Etnocentrisme

Het verschijnsel etnocentrisme werd door Sumner in eerste aanzet tamelijk rudimentair beschreven. Enkele decennia later droegen Adorno e.a. (1950/1982) en daarna Levine en Campbell (1972) in belangrijke mate bij aan de begripsvorming, terwijl Tajfel (1981, 1982a, 1982b) de mentale mechanismen, die leiden tot etnocentrisme, blootlegde. Deze theoretische ideeën werden door Eisinga en Scheepers (1989) geoperationaliseerd en vervolgens werd getoetst of de verwachte structuur van het etnocentrische gedachtegoed in Nederland en in België bestond. Dit bleek het geval te zijn.

Etnocentrisme bleek uit twee componenten te bestaan, namelijk een positieve houding tegenover de eigen sociale groep en een negatieve houding tegenover andere etnische groepen; ook tegenover groepen waarvan de kans zeer klein was dat men er contact mee heeft gehad. En beide componenten bleken vooroordelen te bevatten, namelijk positieve vooroordelen over de ingroup en negatieve vooroordelen over andere etnische groepen. Beide componenten bleken zowel in Nederland (Pearson's r : .57, vgl. Eisinga en Scheepers 1989) als in België (tau's tussen .42 en .57, vgl. Billiet, Carton en Huys 1990) sterk samen te hangen.

In navolging van Tajfel (1981, 1982a, 1982b) werd verondersteld dat beide aspecten de resultante zouden zijn van twee mentale mechanismen: sociale identificatie en sociale contra-identificatie. Sociale identificatie werd gedefinieerd als de selectieve perceptie van overwegend positieve karakteristieken bij en van de ingroup, terwijl sociale contra-identificatie werd gedefinieerd als de selectieve perceptie van overwegend negatieve karakteristieken bij en van outgroups. Beide mechanismen zouden bijdragen aan de versterking en/of instandhouding van een positieve sociale identiteit.

Ter verklaring van dit verschijnsel werden in een eerder stadium een aantal theorieën geïnventariseerd (zie Felling, Peters en Scheepers 1986; Eisinga, Felling en Peters 1988) en die werden uitgewerkt en vervolgens getoetst zowel in

Nederland (zie Eisinga en Scheepers 1989; Eisinga, Felling en Peters 1990a, 1990b, 1991a, 1991b; Scheepers, Felling en Van Snippenburg 1989; Scheepers, Felling en Peters 1989a, 1989b, 1990, 1991, 1992; Scheepers en Eisinga 1991a, 1991b; Scheepers en Hagendoorn 1991), in België (zie Billiet, Carton en Huys 1990; Billiet en Carton 1992; Billiet en De Witte 1992) alsook in Zuid-Afrika (Pieterse, Scheepers en Van de Ven 1991). Enkele theorieën konden ten minste ten dele worden gefalsificeerd hetgeen voor andere theorieën niet gold. In het navolgende geven we die theoretische ideeën weer, waaruit predictoren zijn afgeleid die in belangrijke mate bleken bij te dragen aan de verklaring van ethnocentrisme.

Predictoren van ethnocentrisme – Uit voorgaande onderzoeken is gebleken dat *autoritarisme* in sterke mate bepalend is voor beide aspecten van ethnocentrisme. Autoritarisme wordt gezien als een persoonlijkheidskenmerk, alhoewel er in een recent gepubliceerde studie gronden worden genoemd om aan deze opvatting te twifelen (Vollebergh 1991). Het klassieke concept verwijst naar een cluster van negen zogenaamde subsyndromen (Adorno e.a. 1950/1982) waarvan conventionalisme, autoritaire submissie en autoritaire agressie als cruciaal mogen worden beschouwd. Beide laatstgenoemde subsyndromen zouden verantwoordelijk zijn voor de neiging van autoritaire mensen om zich sterk sociaal te identificeren met de eigen groep alsook om zich sociaal te contra-identificeren met andere sociale of etnische groepen. Uit eerdere studies is gebleken dat autoritarisme niet onafhankelijk is van de *sociale klasse* waartoe mensen behoren. In tegendeel, met name kleine zelfstandigen alsook arbeiders zijn behept met deze dispositie, zelfs wanneer de invloed van andere belangrijke predictoren wordt verdisconteerd. Daarnaast is gebleken dat *leeftijd* en *opleiding* ook effecten hebben op autoritarisme: met het klimmen der jaren neemt autoritarisme toe, terwijl een hoge opleiding autoritarisme reduceert.

Ook *anomie* bleek bij te dragen aan de verklaring van ethnocentrisme. Dit begrip werd oorspronkelijk geïntroduceerd door Durkheim ter verklaring van andere maatschappelijke verschijnselen als ethnocentrisme (1893/1978, 1897/1967). Maar door Srole (1956) werd anomie opgevat als een situatie van sociale desoriëntatie, morele deregulatie en een gebrekkige identificatie. Vanuit een dergelijke situatie zou het individu sociale en morele aanknopingspunten zoeken. Daarom zou het individu zich sterker sociaal gaan identificeren met bij voorbeeld de sociale groep waartoe hij zich rekent, wellicht gepaard gaande met sociale contra-identificatie ten opzichte van andere sociale groepen waartoe hij zich niet rekent. Ook in dit verband is eerder vastgesteld dat anomie in bepaalde sociale klassen sterker voorkomt dan in andere, terwijl de hoogte van de opleiding ook de mate van anomie bleek te reduceren.

Op het terrein van de godsdienstsociologie veronderstelde men geruime tijd dat

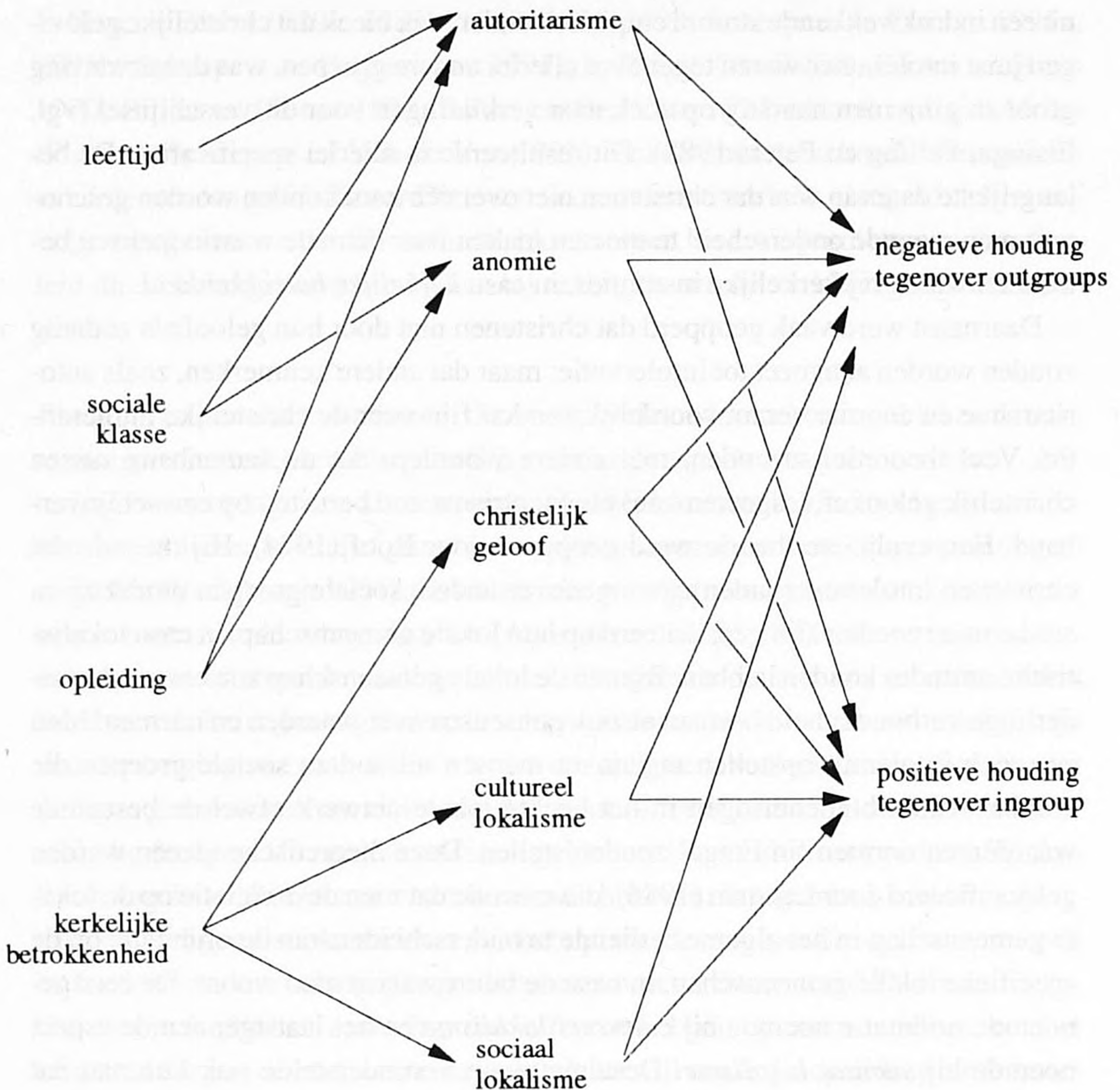
het *christelijk geloof* met haar nadruk op naastenliefde, gelovigen zouden aanzetten tot een tolerante houding tegenover andere sociale en religieuze groepen. Toen uit een indrukwekkende stroom empirisch onderzoek bleek dat christelijke gelovigen juist intoleranter waren tegenover allerlei andere groepen, was de verwarring groot en ging men naarstig op zoek naar verklaringen voor dit verschijnsel (vgl. Eisinga, Felling en Peters 1988). Dit resulteerde in allerlei specificaties. De belangrijkste daarvan was dat christenen niet over één kam konden worden geschorren: men meende onderscheid te moeten maken naar de mate waarin mensen betrokken waren bij kerkelijke instituties, in casu *kerkelijke betrokkenheid*.

Daarnaast werd vaak geopperd dat christenen niet door hun geloof als zodanig zouden worden aangezet tot intolerantie; maar dat andere kenmerken, zoals autoritarisme en anomie verantwoordelijk zouden zijn voor de christelijke intolerantie. Veel theoretici meenden, met andere woorden, dat de samenhang tussen christelijk geloof en (aspecten van) etnocentrisme zou berusten op een schijnverband. Een expliciete theorie werd geopperd door Roof (1974). Hij meende dat christenen intolerant zouden zijn tegenover andere sociale groepen omdat zij in sterke mate zouden zijn georiënteerd op hun lokale gemeenschap, in casu lokalistische attitudes zouden hebben. Binnen de lokale gemeenschap zou een sterke onderlinge verbondenheid bestaan alsook consensus over waarden en normen. Men zou zich intolerant opstellen tegenover mensen uit andere sociale groepen die zouden willen binnendringen in het hechte lokale netwerk ofwel de bestaande waarden en normen 'in Frage' zouden stellen. Deze theoretische ideeën werden gespecificeerd door Lehman (1986), die meende dat men de oriëntatie op de lokale gemeenschap in het algemeen diende te onderscheiden van de oriëntatie op de specifieke lokale gemeenschap, in casu de buurt waarin men woont. De eerstgenoemde oriëntatie noemde hij *cultureel lokalisme* en het laatstgenoemde aspect noemde hij *sociaal lokalisme*. Desalniettemin veronderstelde ook Lehman dat beide oriëntaties aanleiding zouden geven tot een sociale identificatie met de nationale ingroep en tegelijkertijd tot sociale contra-identificatie met andere sociale groepen. Deze oriëntatie op de lokale gemeenschap zou vooral worden gevoed door een beperkte 'breadth of perspective', die zou voortkomen uit een beperkte opleiding.

Theoretisch model – Aldus hebben we een beeld geschetst van de belangrijkste bevindingen uit eerdere deelstudies, verricht in Nederland en in België. In deze studie voegen we deze bevindingen samen met het doel Nederland en Vlaanderen te vergelijken wat betreft etnocentrisme en zijn belangrijke predictoren. Deze synthese vindt haar neerslag in het onderstaande theoretisch model.

De rationale van dit model is, kort en bondig, dat de relaties tussen enerzijds sociale posities en anderzijds beide aspecten van etnocentrisme, worden gemedieerd door bepaalde disposities, in casu attitudes welke mensen aanzetten tot sociale

Figuur 1: Theoretisch model ter verklaring van ethnocentrisme

identificatie en sociale contra-identificatie. De resultante van genoemde mentale processen bestaat in ethnocentrisme (vgl. Eisinga en Scheepers 1989; Billiet e.a. 1990).

3. Data

Steekproeven – In de winter van 1985-1986 is in Nederland een steekproef (n = 1799) ondervraagd over ethnocentrisme en aanverwante opinies. Deze survey vond plaats in het kader van het project ‘Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland’. De steekproef is tot stand gekomen via een ‘two-stage random’-procedure. Deze steekproef bleek representatief te zijn voor de Nederlandse bevolking (vgl. Felling e.a. 1987). Aan deze mensen werd toen gevraagd of zij bereid zouden zijn tot een tweede interview. Een deel van de mensen die hieraan mee wilden werken,

zijn in de winter van 1990-1991 opnieuw benaderd met dezelfde vragenlijst ($n = 350$). Deze panelrespondenten – allen autochtone Nederlanders – bleken niet te verschillen van de originele steekproef wat betreft de combinatie van de kenmerken sekse, burgerlijke staat en leeftijd (vgl. Felling e.a. 1992).

De steekproef onder autochtone Vlamingen ($n = 664$) is tot stand gekomen via een soortgelijke 'two-stage random'-procedure. Zij bleek eveneens representatief te zijn wat betreft de kenmerken sekse, leeftijd en politieke voorkeur (vgl. Billiet e.a. 1990). Aan deze steekproef werden enkele items voorgelegd die vergeleken konden worden met de Nederlandse steekproef. Teneinde een vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen uit te breiden, werden deze Vlamingen in het voorjaar van 1991 opnieuw benaderd. De respondenten die opnieuw bereid waren om de vragenlijst in te vullen ($n = 444$), verschilden niet van de oorspronkelijke steekproef wat betreft de kenmerken leeftijd, sekse en opleiding.

Vragenlijsten – De Nederlandse vragenlijst bestond uit een mondeling en een schriftelijk gedeelte. In het mondeling gedeelte werden vragen gesteld over zaken als achtergrondkenmerken, terwijl opinies over etnische minderheden en dergelijke waren opgenomen in het schriftelijke gedeelte. De respondent werd gevraagd om dit schriftelijke gedeelte zelf in te vullen, terwijl de interviewer werd geïnstrueerd om zich op dat moment zo onopvallend mogelijk te gedragen teneinde de respondent in staat te stellen zijn opinies vrijelijk te geven. De Vlaamse vragenlijst daarentegen moest, om financiële redenen, via de post naar de respondenten worden gestuurd. De respondenten werden gevraagd om de gehele vragenlijst zelf in te vullen en te retourneren. Dit verschil in de wijze van afname zou mogelijk effecten kunnen hebben op de antwoordverdelingen. Maar gelet op het feit dat ook in Nederland getracht is om de respondenten in een situatie te brengen waarin zij betrekkelijk vrij, dat wil zeggen zonder direct te worden beïnvloed door de interviewer, opinies kenbaar te maken, menen wij te mogen veronderstellen dat dergelijke intervieweffecten gering, zo niet te verwaarlozen zijn. Absolute zekerheid daarover hebben wij echter niet.

Meetinstrumenten – De meetinstrumenten werden ontleend aan de originele studies (vgl. Felling e.a. 1987, 1992). De formulering van de items werd in Vlaanderen in een aantal gevallen enigszins aangepast: ten dele omdat de items eenvoudiger geformuleerd konden worden zonder dat zij hun originele semantische betekenis zouden verliezen en ten dele om te bewerkstelligen dat de items in Vlaanderen dezelfde semantische inhoud zouden hebben als in Nederland. Aangezien alle items (zie Appendix 1) en de aan de hand daarvan geconstrueerde meetschalen in eerdere deelstudies reeds uitvoerig zijn verantwoord en gedocumenteerd, volstaan we hier met een korte beschrijving.

Om vast te stellen of items voldoende indicatief waren voor het latente concept

dat zij beoogden te meten, werden alle items onderworpen aan principale factoranalyse, simultaan voor Nederland en Vlaanderen. Uit deze factoranalyses bleek dat de items zonder uitzondering beschouwd mochten worden als indicatoren van de betreffende concepten. Daarenboven bleek dat de betrouwbaarheid van de meetschalen in alle gevallen als voldoende mocht worden beschouwd en in enkele gevallen als uitstekend (zie Appendix 1).

Wat betreft de verschillen in de antwoordverdelingen tussen Nederland en Vlaanderen bevat Appendix 1 informatie die nog niet eerder bijeen is gebracht. Wij merken op dat in Vlaanderen, zowel op het niveau van items als op het niveau van meetschalen, (significant) meer instemming bestaat met de negatieve houding tegenover outgroups⁴, de positieve houding tegenover de ingroup, autoritarisme, anomie en cultureel lokalisme. Wat betreft de instemming met het christelijk geloof en sociaal lokalisme zijn de verschillen niet significant.

Enkele van de relevant geachte sociale posities werden voor beide steekproeven op identieke wijze bepaald: leeftijd en kerkelijke betrokkenheid (vgl. Felling e.a. 1987, 1992). De opleidingsniveaus in Nederland en Vlaanderen werden zodanig ingedeeld dat zij vergelijkbaar zouden zijn. En de indeling van sociale klasse werd ontleend aan de indeling van Erikson, Goldthorpe en Portocarero (1983) aangezien deze is bedoeld voor internationale vergelijkingen (vgl. Ganzeboom e.a. 1989).

4. Analyse en resultaten

Nederland en Vlaanderen te zamen – Om te toetsen of de bivariate verschillen tussen Nederland en Vlaanderen (zie Appendix 1), ook in een multivariate context stand zouden houden, hebben we het volledige model, gebaseerd op figuur 1, onderworpen aan multiple regressie-analyse (vgl. Berry en Feldman 1985). Variabelen die van nominaal meetniveau waren (sociale klasse en kerkelijke betrokkenheid) werden gedummificeerd. De resultaten zijn weergegeven in tabel 1.

De belangrijkste conclusie van deze analyse is dat Vlamingen significant verschillen van Nederlanders (de referentiecategorie) wat betreft beide aspecten van ethnocentrisme, anomie, autoritarisme en cultureel lokalisme; en wel in die zin dat Vlamingen dit gedachtengoed in sterkere mate onderschrijven. Wat betreft christelijk geloof en sociaal lokalisme zijn de verschillen niet significant.

De consequentie van deze bevinding is dat we het theoretisch model voor Nederlanders en Vlamingen apart zullen analyseren teneinde effectverschillen tussen beide subpopulaties te kunnen vergelijken.

Nederland en Vlaanderen apart – De resultaten van deze analyse zijn gepresenteerd in tabel 2. Alle variabelen zijn gestandaardiseerd op grond van beide subpopulaties zodat de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (b's) gebruikt kun-

Tabel 1: Predictoren van etnocentrisme in Nederland en Vlaanderen te zamen*

	sociaal lokalisme	cultureel lokalisme	christelijk geloof	autorita- risme	anomie	negatieve houding etnische minderheden		positieve houding nationale ingroup	
						<i>direct</i> <i>effect</i>	<i>totaal</i> <i>effect</i>	<i>direct</i> <i>effect</i>	<i>totaal</i> <i>effect</i>
<i>Nederlanders en Vlamingen te zamen (N = 640)</i>									
Vlamingen**	ns(ns)	.56(.28)	ns(ns)	.48(.24)	.69(.34)	.44(.22)	(.39)	.46(.23)	(.33)
kleine zelfstandigen***	.16(.06)	.35(.12)	-.13(-.04)	.17(.06)	.06(.02)	.07(.02)	(.06)	.21(.07)	(.10)
hand- en landarbeiders	.07(.03)	.34(.14)	-.10(-.04)	-.06(-.02)	-.08(-.03)	.07(.03)	(.04)	.12(.05)	(.02)
routine hoofdarbeiders	.08(.04)	.20(.09)	-.09(-.04)	-.14(-.06)	-.32(-.14)	-.05(-.02)	(-.05)	.13(.06)	(.05)
leidinggevenden	-.11(-.05)	-.07(-.03)	-.12(-.06)	-.34(-.16)	-.45(-.21)	.03(.02)	(-.08)	.09(.04)	(-.02)
marginale kerkleden****	.22(.10)	.23(.10)	.60(.26)	.19(.08)	.04(.02)	.02(.01)	(.05)	.10(.04)	(.09)
modale kerkleden	.30(.14)	.31(.13)	1.14(.49)	.10(.05)	-.06(-.02)	.01(.00)	(.03)	.02(.01)	(.09)
kern kerkleden	.30(.10)	.31(.10)	1.40(.47)	.20(.07)	-.14(-.05)	-.05(-.02)	(.01)	.05(.02)	(.10)
leeftijd	.01(.13)	.01(.10)	.01(.15)	.03(.33)	.01(.17)	ns(ns)	(.13)	ns(ns)	(.14)
opleiding	-.14(-.11)	-.32(-.23)	-.12(-.06)	-.23(-.17)	-.34(-.25)	ns(ns)	(-.20)	ns(ns)	(-.17)
sociaal lokalisme						ns(ns)	(.00)	.11(.11)	(.11)
cultureel lokalisme						.15(.15)	(.15)	.10(.10)	(.10)
christelijk geloof						ns(ns)	(.00)	.09(.09)	(.09)
autoritarisme						.33(.33)	(.33)	.31(.31)	(.31)
anomie						.17(.16)	(.16)	ns(ns)	(.00)
adjusted R ²	.07	.26	.36	.30	.33		.45		.36

* Ongestandaardiseerde en (tussen haakjes) gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (ns: $p \geq .05$).

** Referentiecategorie is Nederlanders.

*** Referentiecategorie is de categorie van mensen, onder wie huisvrouwen en studenten, die nimmer betaald werk hebben gehad.

**** Referentiecategorie is onkerkelijken.

Tabel 2: Predictoren van ethnocentrisme in Nederland en Vlaanderen apart*

	sociaal lokalisme	cultureel lokalisme	christelijk geloof	autorita- risme
<i>Nederlanders (N = 275)</i>				
kleine zelfstandigen**	.13(.03)	.44(.12)	.06(.02)	.39(.10)
hand- en landarbeiders	-.20(-.09)	.02(.01)	.04(.02)	-.05(-.02)
routine hoofdarbeiders	.04(.02)	-.12(-.06)	.03(.01)	-.13(-.06)
leidinggevenden	-.08(-.04)	-.32(-.17)	-.02(-.01)	-.23(-.12)
marginale kerkleden***	.16(.06)	.22(.09)	.63(.27)	.03(.01)
modale kerkleden	.23(.10)	.22(.10)	1.03(.46)	.13(.06)
kern kerkleden	.23(.08)	.13(.05)	1.53(.58)	.10(.04)
leeftijd	ns(ns)	ns(ns)	.01(.13)	.02(.33)
opleiding	ns(ns)	-.38(-.29)	ns(ns)	-.34(-.26)
sociaal lokalisme				
cultureel lokalisme				
christelijk geloof				
autoritarisme				
anomie				
adjusted R ²	.02	.18	.42	.24

anomie	negatieve houding etnische minderheden		positieve houding nationale ingroup	
	<i>direct effect</i>	<i>totaal effect</i>	<i>direct effect</i>	<i>totaal effect</i>
-.23(-.07)	.23(.06)	(.09)	-.61(-.16)	(-.11)
-.50(-.26)	.43(.20)	(.12)	-.29(-.13)	(-.15)
-.62(-.34)	.31(.15)	(.05)	-.30(-.15)	(-.16)
-.68(-.42)	.32(.17)	(-.01)	-.35(-.19)	(-.23)
-.04(-.02)	-.01(-.01)	(.01)	.10(.04)	(.10)
-.11(-.06)	-.02(-.01)	(.01)	-.08(-.04)	(.01)
-.05(-.02)	-.07(-.03)	(-.01)	-.03(-.01)	(.02)
.02(.25)	.01(.11)	(.21)	ns(ns)	(.09)
-.36(-.32)	ns(ns)	(-.22)	ns(ns)	(-.12)
	ns(ns)	(.00)	.11(.12)	(.12)
	.18(.18)	(.18)	.17(.17)	(.17)
	ns(ns)	(.00)	ns(ns)	(.00)
	.29(.30)	(.30)	.26(.26)	(.26)
	.30(.27)	(.27)	ns(ns)	(.00)
.22		.47		.19

Vlamingen (N = 365)

kleine zelfstandigen**	.20(.08)	.36(.14)	-.19(-.07)	.20(.08)	.20(.08)	-.00(-.00)	(.06)	.54(.22)	(.26)
hand- en landarbeiders	.28(.12)	.43(.18)	-.15(-.06)	-.05(-.02)	.16(.07)	-.04(-.02)	(.01)	.25(.11)	(.12)
routine hoofdarbeiders	.10(.05)	.32(.15)	-.12(-.05)	-.13(-.06)	.16(.07)	-.16(-.08)	(-.08)	.29(.14)	(.13)
leidinggevenden	-.23(-.10)	.04(.02)	-.13(-.05)	-.51(-.21)	-.50(-.20)	.00(.00)	(-.09)	.23(.10)	(.01)
marginale kerkleden***	.27(.13)	.26(.12)	.59(.25)	.31(.14)	.10(.05)	.01(.00)	(.08)	.14(.07)	(.13)
modale kerkleden	.44(.20)	.35(.15)	1.20(.50)	.06(.03)	.03(.01)	.02(.01)	(.04)	.11(.05)	(.08)
kern kerkleden	.37(.12)	.44(.14)	1.27(.39)	.22(.07)	-.23(-.07)	-.04(-.02)	(.03)	.10(.04)	(.07)
leeftijd	ns(ns)	.01(.12)	.01(.16)	.03(.38)	.01(.15)	ns(ns)	(.17)	.01(.16)	(.30)
opleiding	ns(ns)	-.31(-.24)	ns(ns)	ns(ns)	-.28(-.21)	ns(ns)	(-.06)	ns(ns)	(.00)
sociaal lokalisme						ns(ns)	(.00)	.11(.11)	(.11)
cultureel lokalisme						.15(.16)	(.16)	ns(ns)	(.00)
christelijk geloof						ns(ns)	(.00)	ns(ns)	(.00)
autoritarisme						.32(.34)	(.34)	.35(.36)	(.36)
anomie						.11(.11)	(.11)	ns(ns)	(.00)
adjusted R ²	.11	.18	.32	.26	.23		.27		.35

* Ongestandaardiseerde en (tussen haakjes) gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (ns: $p \geq .05$).

** Referentiecategorie is de categorie van mensen, onder wie huisvrouwen en studenten, die nimmer betaald werk hebben gehad.

*** Referentiecategorie is onkerkelijken.

nen worden ter indicatie van effectverschillen tussen Nederland en Vlaanderen (vgl. Kim en Ferree 1981), terwijl gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (beta's), zoals gewoonlijk, effectverschillen binnen Nederland respectievelijk Vlaanderen indiceren. We beginnen de beschrijving van de resultaten met het opsporen van de factoren die in Nederland en Vlaanderen direct verantwoordelijk zijn voor beide aspecten van ethnocentrisme.

Wat betreft de verklaring van de negatieve houding tegenover outgroups valt allereerst op dat deze houding noch in Nederland noch in Vlaanderen wordt geïnduceerd door sociaal lokalisme noch door christelijk geloof. Daarentegen wordt in beide subpopulaties deze negatieve houding wel bewerkstelligd door cultureel lokalisme (in Nederland, $b = .18$; in Vlaanderen, $b = .15$) alsook door autoritarisme (in Nederland, $b = .29$; in Vlaanderen, $b = .32$). Maar binnen beide landen afzonderlijk is autoritarisme een sterke predictor van de negatieve houding tegenover outgroups (in Nederland, $\beta = .29$; in Vlaanderen, $\beta = .32$). Een verschil tussen Nederland en Vlaanderen is te lokaliseren in anomie als factor die verantwoordelijk is voor deze negatieve houding tegenover outgroups. In Nederland ($b = .30$) is het effect van deze factor veel sterker dan in Vlaanderen ($b = .11$).

Ook wat betreft de verklaring van de positieve houding tegenover de ingroup zijn er overeenkomsten tussen Nederlanders en Vlamingen. In geen van beide subpopulaties kunnen christelijk geloof en anomie worden aangewezen als zijnde verantwoordelijk voor deze houding. En het effect van sociaal lokalisme is in beide subpopulaties even groot ($b = .11$). De verschillen tussen beide subpopulaties worden gevonden in de factoren cultureel lokalisme en autoritarisme. Terwijl het effect van cultureel lokalisme in Vlaanderen niet significant is, is dat in Nederland wel het geval ($b = .17$). En wat autoritarisme betreft, valt op dat het effect daarvan in Vlaanderen ($b = .35$) sterker is dan in Nederland ($b = .26$).

Nu we weten welke factoren direct verantwoordelijk zijn voor beide aspecten van ethnocentrisme in Nederland en Vlaanderen, stellen we de vraag aan de orde wat de sociale basis is van deze verschijnselen.

Aangezien autoritarisme in beide subpopulaties zo'n sterke predictor vormt voor beide aspecten van ethnocentrisme, beginnen we met deze factor. In Nederland wordt autoritarisme sterk aangewakkerd door een laag opleidingsniveau ($b = -.34$), terwijl het effect daarvan in Vlaanderen opmerkelijk genoeg niet significant is. In beide subpopulaties geldt dat autoritarisme sterker is naarmate men ouder wordt ($b = .02$ respectievelijk $b = .03$). In Nederland en Vlaanderen geldt dat autoritarisme sterker voorkomt onder kerkelijken dan onder onkerkelijken. Maar binnen de groep kerkelijken zijn er wel verschillen. In Nederland zijn modale leden en kernleden autoritairder dan onkerkelijken, terwijl in Vlaanderen met name marginale leden en kernleden autoritairder zijn dan onkerkelijken. Wat sociale klasse betreft is er een opmerkelijke overeenkomst tussen Nederland en Vlaanderen. In beide landen zijn het namelijk de kleine zelfstandigen, gevolgd door de ar-

beiders die zich het sterkst onderscheiden van de referentiecategorie ten aanzien van autoritarisme.

Vervolgens bezien we de sociale basis van cultureel lokalisme dat in Nederland predictief is voor beide aspecten van etnocentrisme en in Vlaanderen enkel voor de negatieve houding tegenover outgroups. Cultureel lokalisme wordt in beide subpopulaties sterk aangewakkerd door een lage opleiding ($b = -.38$ respectievelijk $b = -.31$). In Vlaanderen speelt leeftijd ook een rol ($b = .01$), terwijl dat in Nederland niet het geval is. Evenals bij autoritarisme, kunnen we nu wederom constateren dat cultureel lokalisme door kerkleden sterker wordt onderschreven dan door onkerkelijken. En wat sociale klasse betreft is dit fenomeen in Nederland duidelijk te lokaliseren bij de kleine zelfstandigen terwijl in Vlaanderen hand- en landarbeiders zich in dit opzicht onderscheiden, gevolgd door kleine zelfstandigen en hoofdarbeiders.

Richten wij vervolgens de aandacht op sociaal lokalisme dat zowel in Nederland als in Vlaanderen gelijkelijk verantwoordelijk blijkt te zijn voor de positieve houding tegenover de ingroup. Leeftijd en opleiding bleken in geen van beide subpopulaties van doen te hebben met deze vorm van lokalisme. Daarentegen treffen we dit fenomeen in beide subpopulaties sterker aan bij kerkelijken dan bij onkerkelijken. Wat betreft sociale klasse treffen we het sociale lokalisme in Nederland vooral aan onder kleine zelfstandigen, terwijl in Vlaanderen zowel de hand- en landarbeiders als de kleine zelfstandigen in dit opzicht van zich doen spreken.

Tot slot nemen we de sociale bases van anomie onder de loep die in Nederland veel sterker dan in Vlaanderen verantwoordelijk blijken te zijn voor de negatieve houding tegenover outgroups. Zowel in Nederland als in Vlaanderen blijkt anomie sterk te worden geïnduceerd door een lage opleiding ($b = -.36$ respectievelijk $b = -.28$). Ook blijkt in beide subpopulaties dat anomische gevoelens sterker zijn naarmate men ouder is ($b = .02$ respectievelijk $b = .01$). In tegenstelling tot de voorgaande predictoren van etnocentrisme, blijkt anomie in Nederland onder kerkelijken minder sterk voor te komen dan onder onkerkelijken. In Vlaanderen daarentegen zijn enkel kernkerkelijken minder anomisch dan onkerkelijken. Wat sociale klasse betreft blijkt anomie in Nederland het sterkst te leven onder mensen die nimmer betaald werk hebben gehad, in casu de referentiecategorie, gevolgd door kleine zelfstandigen; terwijl in Vlaanderen de kleine zelfstandigen, gevolgd door de hand- en landarbeiders en de hoofdarbeiders zich onderscheiden van de referentiecategorie.

5. Conclusies, interpretaties en discussie

In het navolgende zullen we trachten de grote hoeveelheid bevindingen in perspectief te plaatsen. Eerst zullen we de globale verschillen tussen Nederlanders en Vlamingen proberen te interpreteren. Vervolgens richten we ons op de verschillen

en overeenkomsten wat betreft de verklaringen van ethnocentrisme. Om misverstanden te voorkomen, willen we hier nogmaals benadrukken dat dit onderzoek betrekking heeft op de houding van autochtone Nederlanders en Vlamingen tegenover hun eigen sociale groep en tegenover allochtone etnische minderheden. Het is dus geen studie van discriminerend gedrag, extreem-rechtse politieke-partijvoorkeur of minderhedenbeleid. Voor zover die zaken hieronder ter verklaring van ethnocentrisme ter sprake komen, zijn de betreffende inzichten ontleend aan onderzoek van anderen.

Verschillen in ethnocentrisme – Laten we beginnen met de bevinding (vooral gebaseerd op tabel 1) dat beide aspecten van ethnocentrisme door Vlamingen sterker worden onderschreven dan door Nederlanders. Dat de positieve houding tegenover de ingroup, zeg maar nationalisme, in Vlaanderen sterker blijkt te leven dan in Nederland vormt geen verbazingwekkende vaststelling. Uit eerdere historische studie was al gebleken dat de speurtocht naar nationalistische sentimenten in Nederland een moeizame is (vgl. Te Velde 1991). Te Velde stelt dat, voor zover er nog sprake is van nationalisme, zich dat vrijwel alleen uit bij grote internationale sportevenementen. Righart (1992) meent dat de Nederlandse cultuur sinds de jaren vijftig zonder duidelijk verzet is opgegaan in het Anglo-Amerikaanse cultuurpatroon. Daarmee lijken de verwijzingen naar een collectief verleden te zijn uitgewist, hetgeen wellicht gemarkeerd wordt door het minimale aantal nationale feestdagen waarmee Nederlanders dat collectieve verleden herdenken. Aldus lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat Nederlanders enkel nog warm lopen voor nationale sentimenten wanneer zich gebeurtenissen aandienen waarop de gehele natie eensgezind trots meent te kunnen zijn.

In Vlaanderen daarentegen is het verlangen naar meer zelfstandigheid en macht een permanente factor in de Belgische politiek. De flaminganten zijn het er altijd over eens geweest dat Vlaanderen eentalig zou moeten worden (Kossman 1986, II). Dit flamingantisme heeft vele varianten gekend. Maar de betrokken organisaties, zoals het Vlaamsche Front, het Vlaams Nationaal Verbond, de Volksunie, de Vlaamse Volksbeweging en meer extreme groeperingen zoals de Nationalistische Studentenvereniging, het Vlaams Nationaal Jeugdverbond, Voorpost en de Vlaamse Militante Orde waarvan een aantal mensen zich later heeft georganiseerd in het Vlaams Blok, hebben zonder uitzondering een appel gedaan op Vlaams-nationalistische sentimenten, zij het met wisselend succes. De voedingsbodem voor dit voortlevende Vlaams-nationalisme mag wellicht worden gezocht in het bestaan van de Waalse en de francophone 'outgroups' binnen de eigen landsgrenzen met welke de Vlamingen een competitieve en somtijds antagonistische relatie hebben onderhouden. De specifieke aard van deze relatie heeft wellicht voortdurend het Vlaamse wij-gevoel en de solidariteit binnen de taalgemeenschap aangewakkerd, tenminste wanneer we studies van Sherif en Sherif (1953/1979) – die

daarna in vele andere contexten zijn gerepliceerd (Harvey 1956; Blake en Mouton 1961, 1962; Johnson 1967; Diab 1970; Konecni 1979) – mogen veralgemeniseren. Deze sociaal-psychologische experimenten toonden aan dat competitie en concurrentie tussen groepen, ook wanneer die deel uitmaakten van één en dezelfde organisatie, enerzijds leidde tot een versterking van de groepscohesie en anderzijds leidde tot een afwijzing van de andere groep. Dat deze vorm van Vlaams-nationalisme gepaard ging met een negatieve houding tegenover de Waalse outgroup, werd door Billiet e.a. (1990: 82 e.v.) bevestigd. We vermoeden nu, dat door de specifieke situatie in België, het Vlaams-nationalisme voortdurend als het ware op een waakvlam heeft gestaan: een waakvlam waarmee de pan met negatieve attitudes tegenover Walen maar ook tegenover andere groepen opgewarmd kon worden. Er is immers al vaak aangetoond dat een negatieve houding tegenover een bepaalde groep samengaat met negatieve houdingen tegenover andere groepen die dan uiteindelijk allemaal over één kam worden geschoren.

Een andere interpretatie voor de negatievere houding van de Vlamingen zou gezocht kunnen worden in het verschil dat er bestaat tussen Nederland en België wat betreft het gevoerde minderhedenbeleid. In België is het Koninklijke Commissariaat voor het Migrantenbeleid pas in 1988 in het leven geroepen. In Nederland daarentegen wordt er al sinds 1979 op enigerlei wijze vorm gegeven aan dit beleid. Dit beleid is enerzijds gericht op het verminderen van de achterstand van etnische minderheden op het gebied van wonen, weten en werken, en anderzijds op het bestrijden van achterstelling van etnische minderheden in de vorm van discriminatie en negatieve vooroordelen. Maar dit achterstellingsbeleid heeft geen coherente vormen aangenomen in de loop van de jaren tachtig, in die zin dat er nooit groot-scheepse campagnes op touw zijn gezet om negatieve vooroordelen te bestrijden. Met het verschijnen van de nota van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid, genaamd Allochtonenbeleid, is de doelstelling van het achterstellingsbeleid opgenomen in het integratiebeleid. De centrale idee hierbij is dat wanneer etnische minderheden op grotere schaal en volwaardiger kunnen participeren in allerlei maatschappelijke instituties, participaties en integratie uiteindelijk zullen leiden tot meer begrip over en weer (WRR 1989: 65; vgl. Scheepers, Speller en Willems 1991). Maar of er vruchten van dit beleid kunnen worden geplukt, moet nog worden afgewacht. Vooralsnog is de negatieve houding van Nederlanders tegenover etnische outgroups weinig veranderd in welke richting dan ook (Scheepers en Eisinga 1991c). Daarom kan het feit dat België pas sinds enkele jaren een minderhedenbeleid voert, terwijl dat in Nederland al meer dan een decennium het geval is, geen afdoende verklaring bieden voor het grote verschil dat er bestaat tussen Nederlanders en Vlamingen wat betreft de negatieve houding tegenover etnische outgroups.

De Witte (1992) zoekt de verklaring voor de negatieve houding tegenover outgroups van de zijde van de Vlamingen in de historische ontwikkelingen van de af-

gelopen decennia. Hij meent dat de culturele verschillen tussen enerzijds etnische outgroups en anderzijds Belgen reeds in de jaren zestig en zeventig wrevel opwekten. Daarna zou de sociaal-economische crisis in het begin van de jaren tachtig percepties van economische bedreiging hebben aangewakkerd. Daar bovenop kwam aan het einde van de jaren tachtig ‘de verdere structurele inplanting en uitbouw van de werking van het Vlaams Blok, in een maatschappelijk klimaat dat – mede door de Vlaams Blokpropaganda – gekenmerkt wordt door een eerder afwijzende houding ten opzichte van vreemdelingen’ (De Witte 1992: 17). Die structurele inplanting manifesteerde zich in de aanwezigheid van het Vlaams Blok in het verenigingsleven van probleemwijken; wijken waaruit de socialistische partij zich gedeeltelijk had teruggetrokken. Zij manifesteerde zich ook daarin dat het Vlaams Blok andere politieke partijen dwong om het migrantenvraagstuk op de agenda te plaatsen en oplossingen, ook extreme oplossingen, te bespreken (vgl. Bijttebier e.a. 1992). In Nederland hebben zich weliswaar soortgelijke ontwikkelingen voorgedaan, maar er is wel een belangrijk verschil. Het is de Centrum Partij en daarna de Centrum Democraten in Nederland niet gelukt om zich ‘structureel in te planten’. In tegendeel, deze politieke partijen zijn voortdurend geplaagd geweest door interne strijd, chaos en verdeeldheid. Bovendien kregen deze partijen te maken met een ‘bedorven identiteit’ door de aanwezigheid van oud-NSB’ers en oud-SS’ers. Daarnaast hebben zij zich in het politieke klimaat van Nederland voortdurend moeten inspannen om te laten zien dat zij niet racistisch of fascistisch zouden zijn (Van Donselaar 1991: 172 e.v.). Deze omstandigheid heeft mogelijkkerwijs tot verwarring geleid bij het potentiële electoraat in Nederland, als we mogen aannemen dat in Nederland, evenals in Vlaanderen, het politieke standpunt inzake etnische minderheden van doorslaggevend belang is om op een dergelijke partij te stemmen. Hoe het ook zij, geen van de rechts-extreme partijen in Nederland is erin geslaagd om op effectieve wijze haar gedachtengoed uit te dragen. Het Vlaams Blok is daar wel in geslaagd. Dit heeft er mogelijkkerwijs toe bijgedragen dat de publieke opinie over ‘eigen’ en ‘ander’ volk minder stringent getaboeïseerd is geraakt in Vlaanderen, hetgeen hier tot uiting komt in de vergelijkenderwijs negatievere houding van de Vlamingen tegenover outgroups.

Predictoren van ethnocentrisme – De vaststelling dat de Vlamingen ook in grotere mate anomisch bleken te zijn dan Nederlanders hoeft geen verbazing te wekken wanneer men bedenkt dat het element ‘politieke machteloosheid’ onderdeel uitmaakt van dit verschijnsel. Daarmee wordt bedoeld dat onder het electoraat de mening heeft postgevat dat de regering, en wellicht de politiek in het algemeen, onverschillig is ten opzichte van haar wensen en noden. Bijttebier e.a. (1992) duiden dit aan als een aspect van maatschappelijke verwaarlozing: het gevoelen in allerlei opzichten in de steek gelaten te zijn. Juist in dit opzicht verschillen de Vlamingen sterk van de Nederlanders. Blijkbaar dwingt de Nederlandse regering meer respect

af dan de Belgische regering die immers geplaagd wordt door veelvuldige wisselingen van samenstelling; niet in de laatste plaats om Vlaams-Waalse conflicten op te lossen. In het verlengde hiervan is het niet verwonderlijk dat een overgrote meerderheid van de Vlamingen vindt dat het volk sterke leiders nodig heeft waar het in kan vertrouwen. Dit item vormt de operationalisering van het subsyndroom autoritaire submissie en is minstens ten dele verantwoordelijk voor het feit dat Vlamingen ook sterker autoritair bleken te zijn dan Nederlanders.

Een ander opmerkelijk verschil bestaat daarin dat de Vlamingen in cultureel opzicht sterker lokalistisch zijn. Blijkbaar zijn Vlamingen sterker georiënteerd op de lokale samenleving, het lokale nieuws en vooraanstaande lokale mensen. In die zin vormen zij, wellicht sterker dan Nederlanders, hechte lokale gemeenschappen waarbinnen men geborgenheid maar natuurlijk ook sociale controle vindt.

Wat betreft sociaal lokalisme bestaan er geen verschillen tussen Nederlanders en Vlamingen, hetgeen erop wijst dat beide subpopulaties grosso modo gelijkelijk tevreden zijn met hun directe woonomgeving. Hetzelfde geldt voor het christelijk geloof. Hoewel de ontkerkelijking in Vlaanderen minder ver is voortgeschreden dan in Nederland, beleeft men het geloof in beide subpopulaties even sterk. De achtergronden van dit verschijnsel worden elders in deze bundel belicht.

Vervolgens richten we ons op de verschillen en overeenkomsten wat betreft de verklaringen van etnocentrisme in beide subpopulaties (vooral gebaseerd op tabel 2).

Noch onder Vlamingen noch onder Nederlanders blijkt sociaal lokalisme te leiden tot een negatieve houding tegenover outgroups. Dit betekent dat deze negatieve houding niet direct wordt gevoed door (on)tevredenheid met de directe woonomgeving. Eens te meer blijkt dat negatieve vooroordelen niet te hoeven worden gevoed door alledaagse wrevels en desalniettemin kunnen voortleven, aangewakkerd door andere factoren. Deze bevinding is in overeenstemming met de klassieke notie van Adorno e.a. (1950/1982) dat negatieve beeldvorming over andere etnische groepen niet per se gevoed hoeft te worden door gebeurtenissen, belevenissen of contacten in de alledaagse leefwereld.

Voor beide subpopulaties geldt dat de theorie, dat het christelijk geloof op zich zou leiden tot een negatieve houding ten opzichte van outgroups en een positieve houding tegenover de ingroup, vooralsnog wordt gefalsificeerd: we beschouwen dit dan ook als een schijnverklaring. Daarentegen blijkt dat beide aspecten van etnocentrisme in beide subpopulaties worden aangewakkerd door autoritarisme, hetgeen zowel in Nederland als in Vlaanderen sterker voorkomt bij kerkelijken dan bij onkerkelijken. De interpretatie voor deze bevinding gaat terug op Berger en Luckman (1966) die meenden dat gelovige mensen de wereld zouden beschouwen als zijnde door God gegeven, als absoluut en onveranderlijk, als een entiteit waaraan men zich dient te onderwerpen, terwijl ongelovigen de wereld zouden beschouwen als een sociale constructie die men kan veranderen door menselijk han-

delen. Dit christelijke wereldbeeld zou ertoe leiden dat gelovigen zich ook zouden onderwerpen aan andere autoriteiten, hetgeen één van de cruciale kenmerken is van autoritarisme.

Autoritarisme is een van de belangrijkste factoren die ethnocentrisme aanwakert, zowel onder Nederlanders als onder Vlamingen. Deze dispositie zet mensen aan beide zijden van de grens aan tot sociale identificatie en sociale contra-identificatie. En in beide subpopulaties komt hetzelfde autoritarisme bij dezelfde categorie mensen het sterkst voor: kleine zelfstandigen en hand- en landarbeiders. Daarenboven bleken ook juist deze sociale klassen, zowel in Nederland als in Vlaanderen, het sterkst anomisch en het sterkst lokalistisch te zijn. Waarom treffen we dit conglomeraat van opinies juist in deze sociale klassen zo sterk aan? In eerdere studies hebben we geopperd dat juist deze sociale klassen zich blijkbaar als een speelbal van het lot beschouwen (Van Snippenburg en Scheepers 1991). Daarenboven voelen met name zij zich maatschappelijk verwaarloosd, omdat zij geconfronteerd worden met economische achterstelling, dalende koopkracht en werkonzekerheid (Swyngedouw 1992). Zij leven wellicht met het gevoel dat juist zij de rekening gepresenteerd krijgen zowel van de economische als van de politieke malaise, terwijl juist zij zich amper kunnen verweren tegen het lot dat hen als het ware anoniem wordt opgelegd. Zo zou hun submissieve houding tegenover autoriteiten (een belangrijk aspect van autoritarisme) begrepen kunnen worden, maar ook hun gevoelens van politieke en maatschappelijke machteloosheid (belangrijke aspecten van anomie). Daarenboven zijn het juist deze sociale klassen die zich kenmerken door een beperkte sociale en geografische mobiliteit waardoor hun sociale horizon enigszins beperkt blijft tot de directe woonplaats of het sociale netwerk daarbinnen. Op deze wijze zou hun lokalistische oriëntatie begrepen kunnen worden. Dan is het des te pijnlijker wanneer die lokale netwerken onderhevig zijn aan erosie en het sociale weefsel kapot gaat.

Tot slot merken we op dat noch in Vlaanderen noch in Nederland een hogere opleiding direct leidt tot een reductie van negatieve vooroordelen. En merkwaardig genoeg leidt een hogere opleiding in Vlaanderen ook niet tot de reductie van autoritarisme.⁵ Dit impliceert onzes inziens dat er meer nodig is dan kennis van bij voorbeeld gewoonten en zeden, normen en waarden van andere etnische groepen om ethnocentrisme in de Lage Landen in te dammen. Dit maakt het niet eenvoudig om bij voorbeeld campagnes ter bestrijding van negatieve beeldvorming met betrekking tot etnische minderheden richting te geven. Gelet op de sociale bases van de factoren die ethnocentrisme aanwakkeren en de interpretatie die wij daarvan hebben gegeven, blijkt het gerechtvaardigd dat de politiek zowel in Nederland als in Vlaanderen zich met name om deze wellicht verwaarloosde sociale klassen bekommert.

Noten

1. Zie Colijn in de Volkskrant (29-11-1991), Cammelbeeck en Garscharen in de Volkskrant (30-11-1991), De Witte in De Standaard (8-1-1992), en Fennema in de Volkskrant (4-2-1992). De Schepper wist het gedachtengoed van het Vlaams Blok kernachtig te verwoorden: 'Het Vlaams Blok zei keihard: eigen volk eerst. In het Antwerps vertaald, heet dat ook: alle zwartjes boiten' (De Gelderlander, 30-11-1991). Bijttebier e.a. (1992) onderscheiden daarnaast nog meer elementen die van belang zouden zijn: opvattingen over recht, orde en veiligheid, kritiek op wat de partijpolitiek 'banditisme' noemt, en standpunten over abortus en andere bio-ethische kwesties. Maar ook zij menen dat het zogenaamde migrantenstandpunt het belangrijkste element vormt.
2. Met dien verstande dat met name de negatieve houding tegenover outgroups doorslaggevend was om juist op die partij te stemmen (vgl. De Witte en Billiet 1990).
3. Het vervolgonderzoek werd gehouden onder een toevalssteekproef van 2703 Vlamingen die na de verkiezingen werden ondervraagd over allerlei politieke onderwerpen.
4. Deze bevinding is overigens in overeenstemming met de internationaal vergelijkende studie van Dekker en Van Praag (1990). Zij toonden aan, overigens op grond van exact dezelfde items, dat xenofobie in België ongeveer tweemaal zoveel voorkomt als in Nederland.
5. Dit zou misschien verklaard kunnen worden door het sterk negatief effect van de factor 'leidinggevend' op autoritarisme in Vlaanderen. Daardoor blijft er weinig ruimte over voor een netto-effect van opleiding. In Nederland reduceert het bekleden van een leidinggevende functie in mindere mate het autoritarisme en daardoor kan opleiding als zodanig wel een netto-effect hebben.

Literatuur

- Adorno, T.W., E. Frenkel-Brunswik, D.J. Levinson en R.N. Sanford (1950), *The Authoritarian Personality*. Harper and Row, New York (verkorte versie (1982) Norton and Company, New York).
- Berger, P.L., en T. Luckman (1966), *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. Doubleday and Company, New York.
- Berry, W.D., en S. Feldman (1985), *Multiple regression in practice*. Sage, Beverly Hills.
- Billiet, J., A. Carton en R. Huys (1990), *Onbekend of onbemind. Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Belgen tegenover migranten*. Sociologisch Onderzoeksinstituut KU Leuven, Leuven.
- Billiet, J., en A. Carton (1992), Etnocentrisme en kerkelijke betrokkenheid. *Onze Alma Mater* 1, p. 57-89.
- Billiet, J., en H. de Witte (1991), Naar racisme neigende houdingen in Vlaanderen: typologie en maatschappelijke achtergronden. *Cultuur en Migratie* 1, p. 25-62.
- Billiet, J., M. Swyngedouw en A. Carton (1992), *Stemmen voor Vlaams Blok of Rossem. De kiezer zelf aan het woord*. Bulletin nr. 1992/2 van het ISPO, Leuven.
- Blake, R.R., en J.S. Mouton (1961), Comprehension of own and of outgroup positions under competition. *Journal of Conflict Resolution* 5, p. 304-310.
- Blake, R.R., en J.S. Mouton (1962), Overevaluation of own group's product in intergroup competition. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 64, p. 237-238.
- Bijttebier, J., P. Butenaerts, K. Deschouwer, M. Elchardus, H. Gaus, D. Houttekier, L. Huyse, A. Neels, M. Swyngedouw en T. Vanderkindere (1992), *De betekenis van 24 november 1991*. Kritak, Leuven.

- Dekker, P., en C.S. van Praag (1990), *Opvattingen over allochtonen in landen van de Europese Gemeenschap*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
- De Witte, H., en J. Billiet (1990), *Een volk, een leider? extreem-rechtse opvattingen en stemgedrag in Vlaanderen*. NVPP-symposium: Rechts-extremisme. Zeepbel of tijdbom, Amsterdam.
- De Witte, H. (1992), Racisten of apathici. Een empirische analyse van de politieke en maatschappelijke opvattingen van kiezers van het Vlaams Blok in 1989 en van de motivering van hun stemgedrag. In: E. Deslé en A. Martens (red.), *Gezichten van Hedendaags Racisme*, VUB Press, Brussel, p. 189-218.
- Diab, L.N. (1970), A study of intergroup relations among experimentally produced small groups. *Genetic Psychology Monographs* 38, p. 175-187.
- Donselaar, J. van, en C.S. van Praag (1983), *Stemmen op de Centrum Partij. De opkomst van anti-vreemdelingen partijen in Nederland*. COMT, Leiden.
- Donselaar, J. van (1991), *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*. Bert Bakker, Amsterdam.
- Durkheim, E. (1893/1978), *De la division du travail social*. Presses Universitaires de France, Parijs.
- Durkheim, E. (1897/1967), *Le suicide. Etude de sociologie*. Presses Universitaires de France, Parijs.
- Eisinga, R., A. Felling en J. Peters (1988), *Voor God en vaderland. De relatie tussen religie en ethnocentrisme in onderzoek en theorie*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.
- Eisinga, R., en P. Scheepers (1989), *Ethnocentrisme in Nederland, theoretische en empirische modellen* (dissertatie). Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.
- Eisinga, R., A. Felling en J. Peters (1990a), Church involvement, prejudice, and nationalism. *Review of Religious Research* 31, p. 417-433.
- Eisinga, R., A. Felling en J. Peters (1990b), Religious beliefs, church involvement, and ethnocentrism in the Netherlands. *Journal for the Scientific Study of Religion* 29 (1990b), p. 54-75.
- Eisinga, R., A. Felling en J. Peters (1991a), Christian beliefs and ethnocentrism in Dutch society. A test of three models. *Review of Religious Research* 12, p. 305-320.
- Eisinga, R., J. Lammers en J. Peters (1991b), Community, commitment and conservatism. *European Sociological Review* 7, p. 123-134.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en R. Portocarero (1983), Intergenerational class mobility and the convergence thesis. *British Journal of Sociology* 34, p. 303-334.
- Felling, A., J. Peters en P. Scheepers (1986), *Theoretische modellen ter verklaring van ethnocentrisme*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.
- Felling, A., J. Peters, O. Schreuder, R. Eisinga en P. Scheepers (1987), *Religion in Dutch Society 85. Documentation of a national survey on religious and secular attitudes*. Steinmetz Archive, Amsterdam.
- Felling, A., J. Peters, P. Scheepers, E. Jacobs en R. König (1992), *Individual changes in the Netherlands 1985-1990. Documentation of a two-wave panel research*. Steinmetz Archive, Amsterdam (in druk).
- Ganzeboom, H., R. Luykx en D. Treiman (1989), Intergenerational class mobility in comparative perspective. *Research on Social Stratification and Mobility* 8, p. 3-84.
- Harvey, O.J. (1956), An experimental investigation of negative and positive relations between small groups through judgemental indices. *Sociometry* 14, p. 201-209.
- Johnson, D.W. (1967), Use of role reversal in intergroup competition. *Journal of Personality and Social Psychology* 7, p. 135-141.

- Kim, J.O., en G.D. Ferree (1981), Standardization in causal analysis. *Sociological Methods and Research* 10, p. 187-210.
- Konecni, V.J. (1979), The role of aversive events in the development of intergroup conflict. In: W.G. Austin en S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterrey, p. 85-110.
- Kossman, E.H. (1986), *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België, Deel I en Deel II*. Elsevier, Amsterdam/Brussel.
- Lehman, E.C. (1986), The local/cosmopolitan dichotomy and acceptance of women clergy. A replication and extension of Roof. *Journal for the Scientific Study of Religion* 25, p. 461-482.
- Levine, R.A., en D.T. Campbell (1972), *Ethnocentrism, theories and conflict, ethnic attitudes and group behavior*. Wiley, New York.
- Pieterse, H., P. Scheepers en J. van de Ven (1991), Religious beliefs and ethnocentrism. A comparison between the Dutch and white church-going South Africans. *Journal of Empirical Theology* 4, p. 64-85.
- Righart, J.A. (1992), *Het einde van Nederland?* Kosmos, Utrecht.
- Roof, W.C. (1974), Religious orthodoxy and minority prejudice. Causal relationship or reflection of localistic world view? *American Journal of Sociology* 80, p. 643-664.
- Scheepers, P., R. Eisinga en L.B. van Snippenburg (1989), Klassepositie en autoritarisme. Hernieuwde toets van een klassieke hypothese. *Acta Politica* 24, p. 337-346.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1989a), Ethnocentrism in the Netherlands. A typological analysis. *Ethnic and Racial Studies* 12, p. 289-308.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1989b), Etnocentrisme in Nederland. Theoretische bijdragen empirisch getoetst. *Sociologische Gids* 36, p. 31-47.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1990), Social conditions, authoritarianism and ethnocentrism. A theoretical model of the early Frankfurt School updated and tested. *European Sociological Review* 6, p. 15-29.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1991), Misreadings and misquotations. A reply to Ray on authoritarianism and ethnocentrism. *European Sociological Review* 7, p. 77-78.
- Scheepers, P., en R. Eisinga (red.) (1991a), *Onderdanig en intolerant. Lacunes en controverses in autoritarisme-studies*. Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, Nijmegen.
- Scheepers, P., en R. Eisinga (1991b), Vooroordelen van Nederlanders? In: N. Nelissen en H. de Wit (red.), *Het verkennen van sociale problemen* (vierde herziene druk). Kerckebosch, Zeist, p. 343-358.
- Scheepers, P., en R. Eisinga (1991c), *Etnocentrisme in Nederland. Vooroordelen van Nederlanders over Nederlanders en etnische minderheden*. Openbare lezing bij aanvaarding SNS-prijs, KU Nijmegen, Nijmegen.
- Scheepers, P., en A. Hagendoorn (1991), Vooroordelen van Nederlanders tegenover Joden. In: R. Munk (red.), *Wat is antisemitisme? Een benadering vanuit vier disciplines*. Kok, Kampen, p. 8-27.
- Scheepers, P., T. Speller en A. Willems (1991), De arbeidsmarktpositie van werkzoekenden na scholing. Een vergelijking van allochtonen met autochtonen. *Sociologische Gids* 38, p. 162-173.
- Scheepers, P., A. Felling en J. Peters (1992), Anomie, authoritarianism and ethnocentrism. Update of a classic theme and an empirical test. *Politics and the Individual* 2, p. 43-60.
- Sherif, M., en C.W. Sherif (1953/1979), Research on intergroup relations. In: W.G. Austin en S. Worchel, *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, Monterrey, p. 25-45.

- Snippenburg, L.B. van, en P. Scheepers (1991), Social class and political behavior during a period of economic stagnation. Apathy and radicalism in the Netherlands 1985. *Political Psychology* 12, p. 41-63.
- Srole, L. (1956), Social integration and certain corrolaries. An exploratory study. *American Sociological Review* 21, p. 709-716.
- Sumner, W.G. (1906), *Folksways*. Ginn, Boston.
- Swyngedouw, M. (1992), *Waar voor je waarden. De opkomst van Vlaams blok en Agalev in de jaren tachtig*. ISPO/Sociologisch Onderzoeksinstituut, Leuven.
- Tajfel, H. (1981), *Human groups and social categories. Studies in social psychology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tajfel, H. (1982a), Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology* 33, p. 1-39.
- Tajfel, H. (1982b), *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Velde, H. te (1991), Nederlands nationaal besef vanaf 1800. In: T. Zwaan, N. Wilterdink, H. Kleijer en C. Cruson (red.), *Het Europees Labyrint. Nationalisme en natievorming in Europa*. Boom/Siswo, Amsterdam, p. 173-190.
- Vollebergh, W. (1991), *The limits of tolerance* (dissertatie). Utrecht.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1989), *Allochtonenbeleid*. Staatsuitgeverij, Den Haag.

ndix 1: Frequenties en gemiddelde scores van Nederlanders en Vlamingen op (predictoren van) entrisme

	Nederland % (helemaal)	Vlaanderen mee eens	Factor lading
atieve houding tegenover minderheden (Cronbach's alpha = .81)			
et Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling gressief zullen worden	12.1%		
arokkanen worden snel agressief		40.6%	.87
ls je met Joden zaken doet, moet je extra oppassen	13.7	47.6	.67
e meeste Turken zijn op het werk nogal gemakzuchtig	13.4		
e meeste Turken zijn op het werk gemakzuchtig		26.4	.76
irken hebben zoveel kinderen omdat ze nog niet beter eten	16.0	19.6	.44
e meeste Marokkanen zijn lompe mensen	1.3		
e meeste Marokkanen zijn onbeleefde mensen		12.9	.71
roportie verklaarde variantie			.49
gemiddelde scores*	-.42	.35	
ieve houding tegenover nationale ingroup (Cronbach's alpha = .69)			
ij Nederlanders kunnen trots zijn op onze geschiedenis	34.1		
is volk kan trots zijn op zijn geschiedenis		49.6	.62
ij Nederlanders zijn altijd bereid om de handen uit de ouwen te steken	37.7		
is volk is altijd bereid om de handen uit de mouwen te steken		50.4	.53
het algemeen gesproken is Nederland een beter land dan de beste andere landen	54.3		
het algemeen gesproken is ons land een beter land dan de beste andere landen		60.6	.57
idere landen kunnen nog heel wat goeds van ons land leren	25.9		
idere volkeren kunnen nog heel wat leren van ons volk***		71.6	.49
ben er trots op een Nederlander te zijn	68.5		
ben trots op mijn eigen volk***		72.9	.56
roportie verklaarde variantie			.31
gemiddelde scores	-.37	.30	
ritarisme (Cronbach's alpha = .74)			
er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken	29.7		
er zijn twee soorten mensen: sterken en vakkelingen		57.8	.69
at we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en eer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben	35.1		
at we nodig hebben, zijn sterke leiders waar ons volk vertrouwen in kan hebben		65.3	.69
as de mensen minder zouden praten en harder zouden werken, zou alles beter gaan	36.1	40.3	.64

	Nederland % (helemaal)	Vlaanderen mee eens	Factor lading	Eta**
4. Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost, als we op de een of andere manier af konden komen van immorele, oneerlijke en zwakke mensen	22.5			
Onze sociale problemen zouden grotendeels zijn opgelost, als we ons konden ontdoen van zwakkelingen		11.3	.44	
5. Jonge mensen krijgen soms opstandige denkbeelden, maar als zij ouder worden, behoren zij daar overheen te groeien en zich aan te passen	31.2			
Jonge mensen zijn vaak opstandig, maar als zij ouder worden, moeten zij zich aanpassen		60.6	.56	
Proportie verklaarde variantie			.37	
Gemiddelde scores	-0.26	.21		.24
Anomie (Cronbach's alpha = .70)				
1. Om een beter bestaan te krijgen ben je te veel afhankelijk van geluk	13.8			
Om een beter bestaan te krijgen, moet je vooral geluk hebben***		44.9	.76	
2. Je weet tegenwoordig niet meer, van wie je nu echt op aan kunt vertrouwen***	29.8			
Je weet tegenwoordig niet meer op wie je nog kunt vertrouwen***		37.3	.59	
3. Kritiek leveren op de regering is zinloos, want die doet toch gewoon wat haar goeddunkt	18.6			
Kritiek leveren op de regering is zinloos, die doet toch maar wat ze goeddunkt***		66.6	.63	
Proportie verklaarde variantie			.44	
Gemiddelde scores	-0.42	.34		.37
Christelijk geloof (Cronbach's alpha = .92)				
1. Er bestaat een God, die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt	42.2	45.1	.81	
2. Het leven heeft voor mij alleen maar betekenis, omdat er een God bestaat	22.9	29.1	.85	
3. Leed en lijden krijgen voor mij pas betekenis, als je gelooft in God	16.9	27.0	.84	
4. Pas als je gelooft in God, heeft de dood betekenis	31.7	37.8	.81	
5. God zorgt ervoor dat het goede uiteindelijk het kwaad zal overwinnen	28.9	32.1	.84	
Proportie verklaarde variantie			.69	
Gemiddelde scores	-0.01	.01		ns
Cultureel lokalisme (Cronbach's alpha = .64)				
1. Plaatselijk nieuws is meestal interessanter dan nieuws over wat elders gebeurt	26.7	34.5	.65	

	Nederland % (helemaal)	Vlaanderen mee eens	Factor lading	Eta**
2. Grote steden zijn leuk om er te winkelen, maar niet om er te wonen	66.9			
Grote steden zijn aangenaam om er te winkelen, maar niet om er te wonen		73.5	.40	
3. De kranten besteden in het algemeen veel te weinig aandacht aan allerlei plaatselijk nieuws	19.0	37.5	.70	
4. Voor belangrijke functies in mijn woonplaats geef ik de voorkeur aan mensen die hier geboren en getogen zijn	28.8	66.9	.48	
Proportie verklaarde variantie			.33	
Gemiddelde scores	-.33	.27		.30
Sociaal lokalisme (Cronbach's alpha = .76)				
1. Ik voel me helemaal thuis in de buurt waar ik woon	85.6	84.6	.77	
2. Ik ken de meeste mensen in de buurt	62.2	61.9	.52	
3. Ik ben helemaal tevreden met de buurt waarin ik woon	76.6	73.5	.86	
4. Ik zou eigenlijk nergens anders willen wonen als hier	39.6	40.9	.60	
Proportie verklaarde variantie			.49	
Gemiddelde scores	.03	-.03		ns

* Voor Nederlanders en Vlamingen te zamen zijn de gemiddelden gelijk aan 0 en de standaardafwijkingen gelijk aan 1.

** Tenzij anders aangegeven, zijn alle eta's significant bij een alpha van .05.

*** Deze indicatoren zijn ontleend aan de in het najaar van 1989 gehouden mondelinge survey van Billiet e.a. (1990). De overige indicatoren zijn ontleend aan de in het voorjaar van 1991 gehouden schriftelijke enquête van dezelfde respondenten.